

ANTUN HERLJEVIĆ

PREGLED OPĆINSKE ORGANIZACIJE
U BAKRU U XIX STOLJEĆU

PREGLED OPĆINSKE ORGANIZACIJE U BAKRU U XIX STOLJEĆU

Prije nego pređemo na bakarsku općinsku organizaciju u XIX stoljeću potrebno je osvrnuti se kratko na organizacioni plan općine u Bakru nekoliko stoljeća unatrag, da se bolje uoči veza između starih i novih općinskih službi, koje su donekle slične, samo što su se tijekom stoljeća razne nove službe uvele i stare prema potrebi razgranale.

Bakarska općina imala je isti razvojni put kao i sve stare hrvatske općine na području Jadrana. Općina je ujedno bila sjedište predstavnika zemaljskog gospodara. Povjesničar Krčelić u svojoj povijesti spominje diplomu kralja Stjepana III iz godine 1163. kojom kralj Stjepan III potvrđuje splitskom nadbiskupu pravo na posjed u župama: Krbava, Modruš, Vinodol, i dr. Odatle se vidi, da je u to vrijeme pojam župe označavao veće feudalno područje, pa se i njezin zemaljski gospodar zvao knez župe.¹⁾

Vinodolski zakon iz god. 1288. je skup zakoniskih odredaba (statuti) i običaja, koji su se predajom sačuvali, a pri njihovom popisu bili su predstavnici svih općina koje su se tim zakonom služile. Te su općine bile: Novi, Ledenice, Grižane, Bribir, Drivenik, Hreljin, Bakar, Grobnik i Trsat. Svako od ovih mjesta imalo je svoj dvorac (kaštel) i svog kapetana (predstavnik zemaljskog gospodara), koji je na svom teritoriju vršio upravnu i sudsku vlast.

Prema Zakonu vinodolskom može se lako uočiti da je bakarska općina bila uređena po propisima tog zakona.²⁾

Na isti način bila je uređena i riječka općina, kao i općina Kastav.³⁾ Tu nalazimo tipične općinske organe »Gospodskog suca« i »Općinskog suca«, kao u svim starohrvatskim općinama, kao na primjer u Krku već god. 1362, a u Senju 1388. godine.

Već u XIII stoljeću postojao je u Bakru kao poglavar općine »podknežin« i sudac s pomoćnim organima: satnikom, pudarima, graščićem ili busovićem. Od XV stoljeća imao je Bakar i notara koji je većinom svećenik ili župnik. U to su vrijeme postali vijećnici, a područje općine ujedno je i područje župe.

1) G. Kobler: Memorie per la storia liburnica città di Fiume. Fiume 1896, vol. I. str. 202.

2) G. Kobler: Memorie vol. I. str. 241.

3) Dr Herkov: Statut grada Rijeke, Zagreb 1948, str. 22.

Uređenje gradova i općina počev od XIV do XVI stoljeća temeljilo se na lokalnim običajima i propisima, koji su bili pismeno fiksirani u prisutnosti predstavnika naroda. Ti propisi, kako neki misle, trebali su da sačuvaju narodu njegove stare pravice i slobostine pred sve jačim pritiskom feudalaca. Svi statuti u Hrvatskom primorju: Zakon vinodolski, Statut krčki, senjski, riječki, trsatski, kastavski, veprinački i mošćenički imali su istu svrhu osiguranja postojećeg ekonomskog stanja i zaštite narodnog prava od njegovog zemaljskog gospodara feudalca.⁴⁾

Među slobostine ili povlastice ubrajalo se ponajprije pravo sudovanja, te od tog sudovanja — ubiranje raznih prihoda i taksa, te globa. U samom Zakonu vinodolskom od god. 1288 nije posebno tretirano pitanje uređenja općine, ali se iz cjeline propisa može lako dobiti pregled tipa stare hrvatske općine. Prema čl. 57. tog zakona vidimo, da je vrhovni općinski organ općinsko vijeće, čiji su članovi općinski vijećnici, tako zvani »starejši«, koji se smiju sastajati po odobrenju kneza — svog zemaljskog poglavara, koji je na to vijećanje redovito slao svog izaslanika. To se općinsko vijeće sastajalo da se riješe tekući općinski poslovi i da uprava općine ne trpi zaostajanjem administracije. U težim i važnijim slučajevima, ali ne redovito — sazvaio bi se i skup općinara, koji bi zajednički stvarali odluke i rješenja, koja su obavezivala sve žitelje općine. Općinski sudac trebalo je ne samo da sudi u općini, nego je imao voditi i upravu općine. Osim suca spominje se satnik koji je sudski izvršni organ, a imao je i policijsku vlast, pa grašćik, busović i pudari. Uz navedene općinske organe — Zakon vinodolski spominje i pristave, koji su u neku ruku vršili službu javnih bilježnika, te odgovornike i odvjetnike, koji su imali dužnost pomagati i zastupati stranke kod suda.

Zemaljskog gospodara, to jest kneza, u općini zastupa »podknežin« kojeg uvijek postavlja sam knez. Na cijelom području Hrv. primorja i kraškog područja Istre nalazimo iste općinske organe: suce, satnike, busoviće, grašćike, pozovnike, pudare i pristave, a takvo se uređenje općina nalazilo i na ostalom području Hrvatske, pa su mnogobrojne ustanove starog hrvatskog prava očuvane narodu do našeg vremena.

Najvažniji pisani propisi, koji su nam sačuvani već je spomenuti Zakon vinodolski iz 1288. god., krčki statut iz 1388, Statut grada Senja iz 1388. god., Statut grada Kastva iz 1490. godine, Veprinački statut iz 1507. godine, Riječki statut iz godine 1530, Mošćenički statut iz 1637. godine i Statut trsatski iz 1640. godine.

Za vrijeme provale Turaka neke općine ime podknežin zamjenjuju imenom kapetana, ali su dužnosti i prava kapetana u svemu jednaka kao ona u »podknežina«⁵⁾

Dakako da se u isto vrijeme spominje ime i kapetan i podknežin, pošto je jedno ime bilo sinonim za drugo, jer se stalno ime još nije potpuno ustalilo.

U Rijeci se spominje ime kapetan već pod konac XIV stoljeća.⁶⁾

4) Dr Kostrenčić: Vinodolski zakon — Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 227, Zagreb, 1923. str. 125.

5) Dr Herkov: Statut grada Rijeke ... str. 43—45.

6) G. Kobler: Memorie ... vol. II. str. 128.

Da se bolje uoči djelokrug rada pojedinih općinskih organa osvrnut ćemo se na izbor, rad i dužnost svakog pojedinačno.

a) **OPĆINSKI SUCI.** U početku ih je birao sam narod, a kasnije jednog je suca imenovao feudalac — zemaljski gospodar, a drugog je birao narod. U odlukama bio je jači glas tzv. gospodskog suca od glasa pučkog suca. Sve su općine redovito imale po dva suca (Bakar, Krk, Trsat, Grobnik, Novi i dr.). Izbor sudaca vršio se u studenom (11. XI) na dan Sv. Martina. Sudac se birao na jednu godinu pa odatle u ispravama napomena »sudac lita tega«. Oba suca imaju pravo na naslov »plemeniti«, a po isluženju svoje službe pridržavaju naslov »sudac«.7) Njihov djelokrug rada bio je velik, jer su uz kapetana (podknežina) bili najviši općinski organi. Oni vode sve općinske poslove, a po potrebi sazivaju općinsko vijeće, naravno, uz odobrenje gradskog kapetana. Suci su izvršavali sve zaključke vijeća, nadzirali rad ostalih gradskih organa, primali njihove zakletve, sudili u parničnim i kaznenim predmetima, te zastupali interese grada odnosno općine. Veće i teže krivice i predmete sudio je kapetan ili njegov zamjenik, ako ga je imao.

b) **OPĆINSKI KANCELAR.** (kančelir, pisac, pisac općeni). Kancelara je narod birao slobodno. U općinama Bakar, Grobnik, Senj i Novi kančelir je od davnine bio poznat, pa ga je poznavao i Zakon vinodolski.8)

»Puk izabral je također skupa sudci ovog kancelara u mestu, koji sentencije i ostala pisma općinska za malu plaću napravljao, kako se vidi u sentencijah i ostalih pismih, koja temeljito uvijek obdržavana bila jesu. I ako se ne bi u puku našal u pismu naučen čovik, izabral bi puk za svoga kancelera kojaga god vridnoga redovnika«.

Od svih općinskih organa kancelar je imao najviše posla: on je vodio općinske zapisnike sjednica, upravnih i sudskih, pisao i razdjeljivao osude, obavljao mnoge izvanparničke poslove, vodio arhiv gradske općine, vršio dužnosti javnog bilježnika; zato je nosio naslov cesarskog notara. Naplaćivao se sudskim i javnobilježničkim pristojbama.

c) **SATNIK.** Sa službom satnika susrećemo se gotovo u svim općinama Hrv. primorja. Nalazimo ga u Bakru, Krku, Novom, Bribiru, Grižanima, Crikvenici, Driveniku, Trsatu, Grobniku, Rijeci, Kastvu, Veprincu i Mošćenicama. Satnik je bio izborno lice, i on se birao na jednu godinu »Satnik lita tega«. Satnik je bio redarstveni i sudbeno — izvršni organ, te je njegov iskaz bio vjerodostojan. Podređeni su mu pomoćni redarstveni i izvršni organi. On se brinuo za utjerivanje redarstvenih kazni i gradskih, odnosno općinskih daća. Zbog toga je vršio neke isplate i ubirao uplate i o tom vodio zasebnu blagajničku knjigu, jer je za ispravnost financijskog poslovanja jamčio svojom ličnom imovinom. (vicesatnik).

d) **POLJARI, PUDARI I ROTNICI.** Ovi su se službenici birali po dvojica, tako da dva organa paze na vinograde i polja, a druga dva čuvaju vrtove i šume. U Kastvu je službu pudara vršio »dvornik«, dok

7) Gigante: *Storie di Fiume* — na više mjesta.

8) Lopašić: *Hrv. Urbari* str. 147.

su u Mošćenicama šume čuvali »guardiani«.9) Na Trsatu su se poljari zvali »rotnici« a u Rijeci »Custodes« (čuvari).

Služba općinskih poljara bila je izborna, jer su se birali na godinu dana, a njihovi su iskazi bili vjerodostojni.

e) OPCINSKI GLASNIK (graščik, busović, pozovnik, dvornik). U Bakru je »graščik« bio gradski bubnjar: on je razglašivao naredbe kapetana, sudaca, satnika kao i sve opće naredbe tako zvane bakarske pravice.10) U Bakru, kao i u ostalim općinama, gaščik je dozivao stranke, licitirao razne prodaje na dražbama, brinuo se za čistoću grada, odnosno općine, te bio podređen satniku. Njegov iskaz na prisegu bio je potpun dokaz. On nije bio izborno lice, jer ga je postavljao kapetan uz suglasje sa sucima i općinskim vijećem, te je mogao služiti i dulje od godine dana.

f) PROCJENITELJI. Bakar i Trsat imali su u okviru općinskih organa i procjenitelji koji su procjenjivali štete i određivali cijene. To su bili štimaduri, koje su u Kastvu nazivali »iskusni muži« a u Krku prisežnici. Oni nisu imali naročite plaće, nego su se od slučaja do slučaja plaćali za svoj trud na štetu stranke.

Da su spomenuti općinski organi postojali i od XV—XVII stoljeća svjedoče nam pored toga statuti ostalih primorskih općina, koji su napisani u kasnijim godinama. Kastavski statut 1490. spominje suce i satnika, kao i veprinački, riječki, mošćenički i trsatski. Mošćenički i trsatski statuti pisani su u XVII stoljeću tj. godine 1637 i 1640.11) Po tim statutima narod je birao općinsko vijeće i općinske poglavare. U Mošćenicama župan i sudac bili su u vijeću, a župnik i kancelar brojili su kuglice pri izboru i izvještavali narod o izboru i ispravnom radu izabranih.

Na žalost arhiv bakarske općine nije sačuvan, jer redovni spisi počinju tek s drugom polovicom XVIII stoljeća. No sigurno je, da su te službe postojale i u Bakru, jer ih u svom organizacionom planu navodi i riječki guverner Josip Klobusicky, kako će kasnije biti temeljitije prikazano.

Statutarni propisi gradskih komuna važili su, uz neke male promjene, na području naše zemlje sve do 1. listopada 1815. godine. Te je godine u civilnom sudovanju stupio na snagu opći austrijski zakonik.11a)

B) ORGANIZACIJA BAKARSKE OPĆINE I NJENIH ORGANA

Godine 1670. iza utamničenja grofova Zrinjskih, svojih feudalnih gospodara, došao je Bakar pod vlast Kr. komore. Kako Bakar leži na moru i ima lijepu prirodnu luku, sav njegov ekonomski procvat ovisio je od pomorske trgovine. To je uvidio i kralj Karlo, koji je sagradio lijepu karolinsku cestu od Karlovca do mora kod Bakra. Godine 1728. došao je i sam kralj Karlo u Bakar, te je odredio, da se bakarska luka ima

9) Dr Herkov: Statut grada Rijeke... str. 59.

10) M. Mažić: Prilozi za povijest grada Bakra. Sušak 1896.

11) Mošćenički statut i njegovi kasniji prepisi ističu, da plovani i kancelari imaju »baloti« kada prikladaju Supana i Sudca, comunsciacha i Satnika.

11a) Dr Zic Nikola: Labinski statut. Mjesečnik Pravničkog društva, 1939. str. 78.

povećati i urediti i za najveće brodove. Kraljica Marija Terezija izuzimlje Bakar iz tzv. »Austrijskog Primorja« gdje je bio od god. 1749. i vraća ga 5. IX 1777. Hrvatskoj. Već za nepunu godinu dana, to jest 13. V 1778. postaje Bakar slobodnom lukom i pripada mu sav teritorij od Trsata do Kraljevice kao — bakarski kotar. Svojom poveljom od 23. IV 1779. proglašuje kraljica Marija Terezija Bakar slobodnim i kraljevskim gradom.

Kralj Josip II stvara »Ugarsko Primorje«, te Bakar s Vinodolom 1786. otkida od Hrvatske i stavlja pod guvernera u Rijeci; no već 1791. Bakar se opet sjedinjuje s Hrvatskom, a po nalogu kralja Franje I godine 1807. Bakar šalje svoje zastupnike u Hrvatski sabor.

Mirom u Beču god. 1809. došao je Bakar pod francusku vlast, ali već 1813. Francuze potjeraše iz Bakra, koji je dodjeljen tada austrijskoj pokrajini Iliriji, da tek godine 1822. potpadne pod hrvatskog bana. Bakarski je municipij kao kotar postojao sve do 30. IX 1874, kada su se na neprestane molbe odijelile od Bakra općine Bakarac, Kraljevica, Krasica, Hreljin, Grobnik i Trsat.

Kako se u Bakru početkom XIX stoljeća već lijepo razvila pomorska trgovina, a veza sa zaleđem karolinskom cestom bila je dobra, to su se i poslovi bakarske općine povećali. Bilo je potrebno povećati i broj općinskih organa i odrediti njihove funkcije. Prema organizacionom planu Josipa Klobušickoga, guvernera i civilnog kapetana od 28. XI 1808,¹²⁾ bakarski magistrat je osim uprave općine vršio slijedeće sudske djelatnosti:

a) vođenje rasprava i rješavanje sporova među osobama koje nisu trgovci i ostalima koji u tim sporovima nemaju drugdje sudske nadležnosti;

b) vođenje krivičnih istraga;

c) vođenje političkih i krivičnih istraga u predmetima od manje važnosti, a koji obično spadaju u politiku, a bez sudjelovanja advokata;

d) utvrđivanje i čuvanje imovine pupila i nadzor nad istima;

e) policija u punom opsegu u gradu i pokrajnim podopćinama.

Za taj posao magistrat je osim tada uobičajena dva suca, to jest kapetanskog suca i suca općinskog (giudice communitativo) imao i jednog sudskog prisjednika, jednog pupilarnog komesara, jednog policijskog povjerenika, jednog tajnika općine, jednog kancelara i jednog policijskog i dva sudska koncelista.

Za suca kapetanskog (giudice rettore capitaneale), sudskog prisjednika i kancelara postavljale su se one osobe, koje su stekle pravnu naobrazbu.

Sve su službe bile stalne osim službe suca rektora i suca prisjednika, koji se biraju svake 3 godine na dan svetkovine Sv. Emerika i to tako, da kapetanski sudac bude imenovan od kraljevskog predstavnika i kapetana pro tempore, a ostalu dvojicu bira kapetansko vijeće većinom glasova. To se, naime, odnosi na suca prisjednika i općinskog suca. Kapetanski sudac bio je u svojim odlukama i ugledu stariji od općinskog suca.

12) Opći spisi Magistrata Bakar 1808. u Histor. arhivu, Rijeka.

Kod tako izabranih općinskih organa, da bude red u općini, za svaku od navedenih službi određeno je i zaduženje, tako da se svaki organ može posvetiti svom zadatku.

KAPETANSKI SUDAC imao je referadu čitavog pravosuđa i kriminala, a općinski sudac referadu svih političkih i privrednih javnih predmeta. Oba suca zajedno imali su odlučujući glas, a radili su samo po zajedničkom suglasju i inteligenciji. Prema tome, imao je kapetanski sudac posebno zaduženje od općinskog suca. Kapetanski sudac, na zahtjev stranke, referirao je u svim spisima, koji se odnose na pravosudnu upravu i još o onim spisima, koji su pripadali all'ufficio nobile di giudice (na plemenitu službu suca), kao na primjer ediktalni postupci. On je pravio presude građanskih parnica, pomoću inventara utvrđivanje zaduženja, likvidirao zahtjeve vjerovnika, predsjedavao licitacijama kod sudskih ovrha, kao i u dobrovoljnim licitacijama stranaka, u dražbama, koje su pripadale masi lažnog stečaja. Njegova je dužnost bila paziti na rad pupilarnog povjerenika, na proučavanje pupilarnih spisa i na preduzimanje prigodom zasjedanja svrsishodnih mjera. Kapetanski sudac upravljao je i učestvovao kod krivičnih istraga, kod preslušavanja predlagao shodna ispitivanja, sačinjavao referat o istrazi i popraćivao ga svojim mišljenjem. On je ujedno bio i pročelnik (provisore) lokalnog zdravstvenog odbora, održavao sjednice i sastavljao zapisnike.

SUDAC OPĆINSKI (giudice rettore communitativo) vodio je, kako je već rečeno, referadu u javnim upravno-političkim predmetima. On je sudjelovao kod svih sudskih i krivičnih i političkih zasjedanja. Imao je odlučujući glas jednak onome kapetanijskog suca. On je morao referirati o svemu, što se odnosilo na popravke i održavanje javnih putova, česama, građevina, za nabavu i održavanje sprava za javnu uporabu, a naročito za održavanje sprava za gašenje požara. Vodio je brigu nad zatvorenicima, sprovodio novačenje gradskih vojnika, i nadgledao ukonačavanje trupa koje su dolazile u grad, te se brinuo za zapregu (Vorspann). Nadalje mu je bio povjeren nadzor nad uzdržavanjem i odgojem vanbračne djece i nahočadi, nad popisom stanovništva, nad iseljavanjem i vojnim kontribucijama, te nadzor nad narodnim zdravljem i javnom sigurnošću, nad trgovinom, ribolovom, školama i dobrotvornim ustanovama. Uz taj je posao nadzirao podređene blagajne i vodio sporove o međama s pripadajućim jurisdikcijama. On se brinuo za unapređenje umjetnosti, vještina i zanata, kao i za dobrobit pučanstva uopće. On je predsjedavao pri pregledu gradskih blagajni, koji pregled je trebalo učiniti prema naredbi. Namjesničkog vijeća s javnim nalogom od 17. VIII 1805. Sudac je općinski bio prisutan kod zasjedanja zdravstvenog odbora i kod godišnjih pregleda prodavaonica. Njemu su tržišni povjerenici morali slati izvještaje o stanju opskrbe, i on je predlagao u zasjedanju shodne mjere, da se nedostaci poprave. On je nalagao javnim geometrima, da pregledaju ulice, česme i javne zgrade, a sam je povremeno pregledavao spremište za javne sprave i zatvore, te o nedostacima izvještavao i donosio svoje mišljenje.

SUDSKI PRISJEDNIK prisustvovao je svim sudskim zasjedanjima. U slučaju nesuglasnosti mišljenja pristajao je uz jednog ili drugog suca

i time je imao odlučujući glas. Prisjednik je sam odlučivao u manjim stvarima, koje nisu prelazile iznos od 25 forinti i o tom pisao kratak zapisnik koji je obuhvaćao predmet spora i njegovu odluku, protiv koje je mogla nezadovoljna stranka tražiti pravorijek suda.

Ostali predmeti o kojima je on odlučivao jesu sporovi o najmu kuća i skladišta, sporovi između poslodavaca i radnika, uvrede i tjelesne povrede koje nisu za krivični postupak i izviđaji u ovim i sličnim predmetima. Predsjedavao je kod usmenih unakrsnih preslušavanja i kod preslušavanja svjedoka u građanskim parnicama. Osim toga mogao mu se u zasjedanju povjeriti neki posao koji suci zbog prezaposlenosti ne bi lako završili, a koji se odnosi na djelokrug rada sudaca.

JAVNI PUPILARNI (sirotinjski) **POVJERENIK** brinuo se za odgoj pupila i očuvanje njihove imovine. On je predsjedavao kod popisa pupilarnih inventara i predlagao skrbnike. Pregledavao račune od strane rodbine malodobnika i sastavljao jednom godišnje pupilarnu tabelu i nastojao da se prigodom rasprave pupilarnih predmeta izvrše sve direktive i norme propisane po guverneru i civilnom kapetanu. Pupilarni povjernik davao je svoj izvještaj na sirotinjskom zasjedanju, koje se održavalo svakog tjedna.

POLICIJSKI KOMESAR predstavljao je prijašnjeg satnika, te je imao referadu svih predmeta unutrašnje policije, kao i u pogledu izvršavanja svih sudskih odluka i presuda.

Policijski komesar sam ili preko svojih organa pazio je na javne trgove, gdje je trebalo spriječiti izvoz hrane, koja je bila potrebna stanovništvu i zabraniti njeno prekupovanje od preprodavača i time suzbijati porast cijena. Trebalo je nastojati da na trgovima uvijek bude konkurencije u hrani i robi koja je bila najosnovnija potreba stanovništvu grada. Komesar je izdavao dozvole za vođenje dućana, gostionica, pekarna i kavana. On je protjerivao i ispitivao skitnice i brinuo se da nađe posao nezaposlenim osobama u gradu. Među policijske poslove pripadala je i dužnost budnosti nad čistoćom ulica, noćnim osvjetljenjem grada, pregledom mjera i utega, te prometom zabranjenih knjiga i časopisa. Policija je pazila da se ne bi prodavala loša pokvarena roba, da se ne kvare dobri mjesni običaji i da se svetkuju blagdani. Osobita pažnja posvećivala se opasnosti od požara i sigurnosti stanovništva, te održavanju svih već objavljenih policijskih, gradskih i sudskih odluka i oglasa u pogledu javnog reda i sigurnosti. Prekršitelje se dovodilo Magistratu na preslušanje i kažnjavanje. Policijski komesar je preduzimao više puta s jednim ili drugim javnim kancelistom pregled dućana sa živim namirnicama, da ispita kvalitetu prehrambenih artikala i da pregleda ispravnost mjera i utega. Osim toga pregledavaju se kavane i gostionice, da se vidi iz kakvog se posuđa poslužuju gosti, da se ne ugrozi javno zdravlje. Djeci je bilo zabranjeno igrati se na ulicama i zatrpavanje istih, kao i svaki posao javnih lokala u nedjelju, osim kavana i gostionica.

TAJNIK OPĆINE (magistrata) ujedno je bio i tajnik vijeća. Tajnik je trebao dolaziti u ured svaki dan do podne i popodne. On je vodio javni politički i privredni zapisnik, a uz to je vodio i zapisnik vijeća. On je vršio otpremu prema zaključcima zasjedanja vijeća i vodio zapisnik

o pregledu gradskih blagajna. On je čuvao sve diplome o slobodinama grada i držao sav politički arhiv u redu. Potpisivao zaključke, koje treba dostaviti strankama, starao se, da se izvrše odgovarajuće dostave, praveći na rubu zapisnika o tom zabilješke. Sastavljao je registar svih političkih spisa i zapisnika, kao i potvrda koje se izdaju kao dozvole za uvoz robe i drva. Tajnik općine vodio je zapisnik o sjednicama policije. Godišnje je sastavljao tabelu o razdiobi soli po cijeni koštanja siromašnim stanovnicima grada u količini od 32 kabla.

KANCELAR je radio kao perovođa kod suda, te je vodio sudski i pupilarni zapisnik. Njemu je bio povjeren registar javnih dražba i izdavanje odnosnih potvrda. Preduzimao je krivične istrage pod predsjedanjem suca. Potpisivao je zaključke sudskog zasjedanja i obavljao dostave, nakon naloga sudaca s »expediatur«. On je taksirao sudske i pupilarne spise i ubirao takse, o čemu je vodio tačan registar za svaku stavku poimenice. Tako sakupljene novce mjesečno je slao, s računom ovjerenim od sudaca, uredu javne blagajne, koja je taj iznos unašala u prihode. Ujedno je on vodio i sudski registar i čuvao sudske spise. Pod predsjedanjem sudskog prisjednika prisustvovao je preslušavanju svjedoka u građanskim parnicama. Upravljaio je sudskom kancelarijom, kao i ekonomatom svih ureda, jer je nabavljao potreban materijal i pazio, da se isti ne bi prosipao. Pazio je na vladanje potčinjenih kancelista i davao im posao. Dužnost mu je bila da svaki dan dolazi u palaču u određeno vrijeme i da prijavi sucima sve neurednosti i nemarnosti, koje su se desile u kancelariji. Od ostale trojice kancelista, dva su bila zaposlena u sudskoj kancelariji, a treći u političkoj kancelariji. Njihov se posao sastojao u prepisivanju i naleđivanju spisa i dekreta. Oni su vodili registar dostava, a mogao ih je od slučaja do slučaja za koji posao zadužiti i tajnik. Jedan od sudskih kancelista vodio je zapisnik usmenih tužbi. Među tim kancelistima nije bilo razlike u časti; sva su trojica morala redovno dolaziti na posao i u kancelariji biti skromni. Oni su trebali surađivati s policijskim komesarom, a kako su se politički predmeti nagomilavali, ona dva sudska kancelista su bila dužna pomoći trećem kancelisti koji je radio u političkoj kancelariji.

— 0 —

Prema izloženom vidimo, da su nekoje općinske službe, koje su bile i ranije uobičajene, ostale i u XIX stoljeću samo s mnogo većim i opširnijim djelokrugom rada. I u XIX stoljeću postoje dva suca, kapetanski i pučki, satnik (policijski komesar) i kancelista (kancelar). Dakako da se razvojem grada posao povećavao, ali su agende uglavnom ostale iste samo povećane opsegom. Zbog toga se za brže i pravilnije rješavanje, povećao broj općinskog personala. Magistratski su se poslovi rješavali na zasjedanjima u kojima su donešene odgovarajuće odluke za svaki predmet posebno. U osnovi bilo je u to vrijeme određeno 5 zasjedanja u tjednu: ujutro svakog utorka i petka za sudske predmete, za pupilarne predmete svakog ponedjeljka poslije podne, svakog četvrtka do podne za političke i privredne predmete, a svake subote poslije podne za poli-

cijske predmete. Ostalo slobodno vrijeme do podne i poslije podne oba suca i sudski prisjednik vodili su krivične istrage i ostale poslove obvezatne sudbenosti. U sudskim zasjedanjima sudjelovala su oba suca, sudski prisjednik i kancelar, koji je sastavljao zapisnik; na političkim zasjedanjima su suci sa tajnikom; na zasjedanjima policije su oba suca i referent policije (policijski komesar) zajedno s tajnikom, koji je vodio zapisnik. Prema tome, vodena su tri zapisnika, sudski i pupilarni zajedno kod kancelara, politički i privredni zapisnik kod tajnika, policijski zapisnik također kod tajnika.

U dane zasjedanja nije se smjelo održavati nikakva druga skupština kojoj bi trebao prisustvovati jedan od sudaca, osim ako je stvar bila vrlo hitna i ako se zasjedanje moglo održati koji drugi dan. Od jednog do drugog zasjedanja trebalo je napisati zapisnik, koji se uvijek na zasjedanju čitao, i nakon sučevih »expediatur« kancelar je uz pomoć ostalih kancelista trebao da otpravi sve odgovarajuće zaključke. Spise je trebalo na zasjedanjima rješavati po rednom broju njihovog prispjeća, ali ako spis nije spadao u nadležnost tog zasjedanja, nego u nadležnost vijeća (Sedrije) trebalo je u protokolu označiti da je ustupljen vijeću.

U zapisniku vijeća (Sedrije), povodom rješavanja pojedinih predmeta, civilni je kapetan davao svoj »expediatur«, a tajnik se imao brinuti da se dotični, iako su rezervirani za javnu odluku, opet unesu u protokol magistrata i odatle publiciraju.

Svjedodžbe o siromaštvu, zavičajnosti, ćudorednom ponašanju i posjedovanju unašale su se u politički zapisnik. Pismeni i usmeni zahtjevi stranaka i isplate koje su se isplaćivale iz javne blagajne protokolirale su se i o tom se blagajna obavještavala, a računi su služili kao formalne namire. Blagajna, osim plaća i penzija, nije isplaćivala račune, ako nije bilo takvog izvoda i obavijesti iz zapisnika kapetanskog vijeća.

Suci nisu mogli tražiti nikakvih podmirenja računa iz javne blagajne, a za kancelarijske troškove, davala se kvartalno izvjesna svota, o kojoj su nakon svakog kvartala slali obračun i tražili novi predujam od kapetanskog vijeća. Od toga su predujma suci davali novac potreban javnom kancelaru i pazili da se ne dogode kakve zloupotrebe kod potrošnje nabavljenog kancelarijskog materijala.

Svi spisi, bez obzira na koje su se predmete odnosili, morali su se u magistratu prema broju i hronološki registrirati, samo je trebalo kraj njih označiti na koji se registar odnose: javni, politički, privredni ili policijski.

Za dozvole o uvozu živežnih namirnica i drva vodio je tajnik općine posebni hronološki urudžbeni zapisnik. Dozvole za izvoz vina izdavala je carinarnica.

Žalbe i utoci na manje parnice, do 25 forinti, koji je rješavao sudski prisjednik, dostavljale su se na rješenje vijeću (Sedriji), koje je o svom rješenju obavjestilo sudskog prisjednika, a on uobičajenim putem stranke.

Gradanske parnice u kojima je došlo do apelacije, sud je uz izvještaj magistrata slao civilnom kapetanu, koji je odlučivao kome treba predmet dati na dalji postupak.

Iako se navedene službe odnose na Bakar, to ne znači da je to vrijeme bilo i za njegove podopćine. Poznato je, da je Bakar dekretirao za svoje podopćine suce i kancelare i ostale pomoćne organe. Tako npr. Trsat ima godine 1818. suca, kancelara i dva vojnika. Sudac je sudio za kazne do 25 forinti ili do 6 dana zatvora ili 6 udaraca štapom.¹³⁾

Takav se organizacioni plan bakarske općine više-manje održao kroz čitavo XIX stoljeće. Godine 1850. ukinut je riječki gubernij i Sedria (Sede Giudiziaria Capitanale di Buccari in Fiume) i osnovala se Riječka županija sa sjedištem u Rijeci, a sa zaleđem do Kupe. U vezi s time prestalo je samostalno municipalno sudstvo (iudicium civicum et distretuale, sedria capitanealis) za riječki teritorij, zatim samostalni pomorsko-trgovački sud nadležan za Rijeku, Bakar i Vinodol i konačno kompetencija samog gubernija u svojstvu suda druge instancije.

Nova zemaljska sudska vlast ima jedan županijski zemaljski sud u Rijeci za područje čitave županije, a pod njim su niži kotarski sudovi u Rijeci, Bakru, Crikvenici, Čabru i Brodu na Kupi. Izvršeno je također i novo teritorijalno razgraničenje sudova, prema kojem riječki sud dobiva dio područja zagrebačke županije.

Carskom odlukom od 7. IV 1850. uvelo se u sudovanje i uredovanje hrvatski jezik kao službeni.

Iako je bakarski magistrat gotovo čitavo vrijeme kroz svoju historiju vodio neprestanu borbu u natjecanju s magistratom u Rijeci oko pojačanja i unapređenja svoje pomorske trgovine, ipak se u prvoj polovici XIX stoljeća osjeća da bakarski magistrat, iako nerado, ipak pod pritiskom izvršuje želje i naloge riječkog magistrata. Razlog tome leži u nekoliko slijedećih činjenica:

1. guverneri riječki, koji su ujedno i guverneri i civilni kapetani Bakra, bili su nadležna vlast, i sve sudske apelacije i ostale molbe bile su upućene njima. Riječki su guverneri živjeli u Rijeci, gdje su stekli izvjestan broj prijatelja pod čiji su utjecaj padali, a te osobe nisu obično bile sklone Bakru.

2. Za vrijeme francuske uprave, vršio je upravnu vlast nad Trsatom i Sušakom, Podvežicom, Grobnikom i Kastvom, riječki magistrat i tako je bilo sve do povratka Rijeke Hrvatskoj 1822. god. Bakar je po drugi put zahtijevao ostvarenje svog prava na to područje 14. travnja 1823, ali se nastojanjem guvernera izradila nagodba, kojom municipij bakarski ustupa riječkom magistratu Sušak i Trsat i to »in linea amministrativa, economica e giudiziaria«, a za sebe zadržava samo pravo vlasništva. Narednih godina municipij bakarski je češće ponovio traženje da mu se to područje vrati, što je tek godine 1834. carskom odlukom i učinjeno.¹⁴⁾

3. Neki riječki ugledni građani bili su ujedno i patriciji grada Bakra (kao npr. Lodovico Andrea Adamich). Ti su mogli svojim vezama naći uvijek pristaše za svoje prijedloge i u Bakru, što se i događalo.

14) G. Kobler: Memorie vol. II. str. 214 i vol. III. str. 294 i 299 — G. Viezzoli: Fiume, rivista della Società di studi fiumani in Fiume 1935/36. »Fiume durante la dominazione francese 1809—1813« str. 41 i dalje.

13) G. Kobler: Memorie ... vol. I. 207

Tipičan primjer za to vidimo u dopisivanju između riječkog trgovca Lodovica Andrea Adamicha i grofa Lavala Nugenta de Westmeath. Pisma grofa Nugenta Adamichu nisu se sačuvala, osim jednog, dok su se Adamicheva pisma grofu Nugentu sačuvala kako ih iznosi povjesničar Riccardo Gigante u »Rivista della società di studi fiumani in Fiume« godina 1937./38. (str. 131).¹⁵⁾

Iz tih se pisama vidi, da je grof Laval Nugent nastojao steći neka konfiscirana frankopanska dobra na Trsatu i široke gorske posjede u Velikoj Kapeli i Vinodolu. Za taj je posao našao odličnog prijatelja i savjetnika riječkog trgovca Adamicha. Adamichu je uspjelo da je riječko vijeće 27. II 1822. imenovalo Nugenta svojim vijećnikom i patricijem (str. 47. spomenute »Riviste«), a u pismu od 22. XI 1823. javlja, da mu je guverner obećao, da će kod bakarskog općinskog vijeća poduzeti mjere, da se trsatska gradina proda Adamichu za muzej, a on će ju pokloniti Nugentu. (str. 152).

U pismu od 14. I 1824. javlja, da su 13. siječnja iste godine on i guverner bili u Bakru i da su trsatski dvorac dobili uz najamninu od 1 forinte godišnje, i da će on, kad dobije taj dokumenat, učiniti da Trsat ostane Nugentu i njegovim nasljednicima. Usput napominje, da se guverner (Ürmény) držao tako dobro, da je svrgnuo jednog vijećnika bakarskog, koji se tome protivio i da je zatim posao sklopljen jednoglasno. U pismu od 10. II 1824. (str. 155) šalje izvadak iz protokola bakarskog vijeća, koji mu osigurava trsatski kaštel vrlo jeftino. Ujedno napominje, da je osoba, koja se tome protivila bio općinski sudac, koga su proglasili ludim.

Već iz ovoga primjera vidi se, kakve je burne časove proživljavao bakarski municipij u prvoj polovici XIX stoljeća, dok su njima gospodarili guverneri Mađari, sa sjedištem u Rijeci. Nije stoga čudo, da je ekonomski i privredni život grada od toga trpio velike štete i da se sam municipij godinama morao boriti za ostvarenje svojih prava. Dekretom Marije Terezije od 23. travnja 1779. osnovan je slobodni kotar Bakar, koji je imao promicati razvoj pomorske trgovine. Pod bakarski kotar i municipij pripala su mjesta Kraljevica, Bakarac, Dol, Ružičevo Selo, Hreljin (Piket), Kukuljanovo, Škrljevo, Draga Gornja, Draga Donja, Kostrena Sv. Barbara, Kostrena sv. Lucija, Podvežica i Trsat sa Sušakom.¹⁶⁾ Isprva Trsat i Sušak nisu bili pod kotarom Bakar, nego su tek 1795. godine njemu pripojeni.¹⁷⁾ Podopćine su gradu Bakru kao kotaru i municipiju davale većinu svojih prihoda, pa se same nisu mogle razvijati, dok je Bakar kao središte brže napredovao. Zbog toga su podopćine već 1848. nastojale da se otcijepi od Bakra i u tom smislu upućivale svoje molbe na županiju u Rijeci i na Državni sabor u Beč. Njihove žalbe i predstavke nisu prestale sve do konačnog razrješenja njihovih municipalnih obaveza 30. rujna i 1. listopada 1874. godine.¹⁸⁾ Te godine prestaje Bakar biti municipij, jer se od njega odijeliše općine: Kraljevica, Bakarac,

15) Adamićeva pisma grofu Nugentu pisana su između 1821. i 1828. godine. Našao ih je Josip Neuberger de Hlinik u dvorcu u Staroj Sušici (Ponte Sušica) kraj Ravne Gore. Imanje u Sušici bilo je knezova Frankopana, zatim Nugenta, a onda Neubergera.

16) Arhiv grada Bakra br. 1560/1855.

17) Arhiv grada Bakra zapisnik peticionalnog odbora od 5. rujna 1861.

18) Arhiv grada Bakra — Zapisnik općinske sjednice od 30. IX i 1. X 1874. godine.

Hreljin, Krasica, Grobnik i Trsat. Bakru su ostale samo tri obližnja sela: Sv. Kuzam, Vitoševo i Donje Škrljevo, dok su sva ostala mjesta pripala Riječkoj podžupaniji, koja je bez Rijeke imala 45.262 stanovnika, a sačinjavale su je slijedeće općine iz Hrvatskog primorja:

- I Grobnička općina sa sjedištem u Čavlima, 6.517 stanovnika,
- II Trsatska općina sa sjedištem u Sušaku, 6.925 stanovnika,
- III Hreljinsko-krašička općina sa sjedištem u Hreljimu, 9.094 stanovnika
- IV Kraljevica sa sjedištem Kraljevici, 3.402 stanovnika,
- V Crikveničko-grižansko-selačka sa sjedištem u Crikvenici, 11.203 stanovnika,
- VI Novi sa sjedištem Novi, 3.289 stanovnika,
- VII Bribir sa sjedištem Bribir, 4.830 stanovnika.

Ukupno 45.262 žitelja.¹⁹

Oko godine 1850. imao je bakarski magistrat 27 činovnika i trošio na njih godišnje svotu od 20.000 forinti. U taj personal nije ubrojeno ljudstvo, koje je bilo zaposleno u privrednom sektoru grada i trošilo isto toliku svotu.²⁰) Grad je tada imao i svog gradonačelnika, a u upravi grada sudjelovala je i gradska kotarska skupština, koja je mogla poništiti magistratske odluke ili ih promijeniti. Veliki župan Bartol Smaić bio je ujedno i civilni kapetan (satnik) grada Bakra ²¹) — Ostale općine birale su slobodno svoje suce, koje je kotarska skupština potvrđivala.²²) U to se vrijeme razvijala ustanova gradskog redarstva, a mjesni suci vode nadzor nad tekućim poslovima u administraciji grada i odgovaraju skupštini i velikom županu za neispravnosti.²³) Uz suce, za gradske prihode brinulo se i gradsko starješinstvo, koje je na svojim sjednicama određivalo: zakup gradske imovine, zakup vage, placovine, zakup od plesa, mesarenja te uvoza inostrana vina i potrošarine na vino.²⁴)

Prihod od poreza za inostrana vina išao je u korist uboške zaklade grada Bakra. Od tog »dazio dei poveri« izdržavali su se općinski siromasi i davala povremena ili stalna pomoć osirotjelim udovicama gradskih službenika, ako su ostale bez mirovine.

Gradska skupština, čiji su zapisnici od 1862—1872. djelomično sačuvani, mijenja 1872. ime u Upravni odbor, pa pod imenom upravnog odbora djeluje od godine 1874. Tih je godina Veliki župan Augustin Dutković ujedno i civilni kapetan Bakra.²⁵

Gradsko starješinstvo prestaje radom 1874. godine, kad su se neke bakarske općine odijelile od bakarskog municipija, osnovana je Imovna općina u Bakru, čiji su statuti odobreni 23. srpnja 1875.,²⁶) a koja je počela radom 1. X 1874. Uprava Imovne općine imala je prihode od raznih najмова, pijacovina, tunolova, ribarenja, pristojbi za porabu brodogra-

19) Arhiv grada Bakra br. 217/1877 godine.

20) Arhiv grada Bakra — zapisnik skupštine županije riječke od 4. IX 1862.

21) Arhiv grada Bakra — skupštinski spisi br. 217/1862.

22) Arhiv grada Bakra — skupštinski spisi br. 54/1862.

23) Arhiv grada Bakra — opći spisi br. 75/1862.

24) Arhiv grada Bakra — opći spisi upravnog odbora br. 742/1872.

25) Arhiv grada Bakra — spisi Upravnog odbora br. 742/1872.

26) Spisi Imovne općine Bakar 1880. god. br. 20. i. o.

dilišta u Bakru, od raznih nameta i prevoznih daća, prava mesarenja i općinskog nameta na vino i drugo. O svim tim prihodima morala je slati godišnje obračune Kr. podžupaniji u Rijeku. Iz tih prihoda namirivale su se potrebe i troškovi magistrata. Spisi i računi Imovne općine Bakar od god. 1874. do 1906. pohranjeni su danas u Historijskom arhivu u Rijeci.

Od godine 1875—1883. nema sačuvanih spisa sjednica upravnog odbora, dok se 1883. već vidi, da se taj odbor zbog obimnosti svog rada razdijelio na tri odborska skupa na: a) pravno-politički odbor, b) gospodarsko-građevinski odbor i c) zdravstveni i uboški odbor. Svi ti odbori djeluju do konca stoljeća i svojim radom prelaze i u prvih desetak godina XX stoljeća.²⁷⁾

Grad Bakar bio je slobodni lučki grad u županiji modruško-riječkoj, koja je u početku XX stoljeća brojila 228.452 stanovnika.²⁸⁾ Županiju su sačinjavali slijedeći kotari: Crikvenica, Čabar, Delnice, Ogulin, Slunj, Sušak, Vojnić, Vrbovsko i grad Bakar. U njoj se nalazilo uz grad Bakar i 7 trgovišta, 886 sela, 590 zaselaka i 97 pojedinih kuća, od toga je bilo 6 mjesta sa morskim kupalištem.

Kad je u rujnu godine 1910. otvorena i prometu predana željeznička stanica sv. Kuzam opaža se veći razvoj trgovine u Bakru.

Otpisom Kr. županijske oblasti u Ogulinu od 13. I 1911. br. 24361 i naredbe od 8. srpnja 1910. broj 46.333, određeno je, da se imaju održavati sajmovi svinjama za grad Bakar i kotar Sušak samo u Sv. Kuzmu i to svakog petka. Time su se i prihodi bakarske imovne općine znatno povećali.

R E S U M É

Dans ce précis du développement historique comunale au XXe siècle, est énoncée l'évolution historique des organes municipaux avant cette époque, leurs droit et leurs charges au XIXe siècle. En même temps sont montrées les occupations du conseil municipal et l'influence des gouverneurs de Rijeka sur les occupations de la municipalité de Bakar, l'évolution et l'activité consécutive de l'administration comunale. La matière pour cet aperçu est empruntée en général au fonds des archives de la magistrature de Bakar, malgré le manque de certains documents, le matière archivistique étant incomplète.

27) Arhiv grada Bakra: Zapisnici sjednica pravnog političkog, gospodarsko-građevinskog i zdravstveno uboškog odbora 1883—1909.

28) XXV izvješće o stanju javne uprave u županiji modruško-riječkoj za godinu 1910. — Ogulin 1911, str. 38.